

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

การศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาป่าชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเยาวชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ต.ตะโหมด อ.ตะโหมด จ.พัทลุง ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. ข้อมูลพื้นฐานชุมชน
2. แนวคิดสิ่งแวดล้อมศึกษา
3. แหล่งเรียนรู้
4. เยาวชน
5. แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้
6. ทฤษฎีเกี่ยวกับเจตคติ
7. การมีส่วนร่วม
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ข้อมูลพื้นฐานชุมชน

1.1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนตะโหมด

ชุมชนตะโหมด เป็นชุมชนเก่าแก่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของ ที่ว่าการอำเภอตะโหมด อยู่ติดกับภูเขาบรรทัด เป็นชุมชนหรือสังคมแบบเครือญาติ ประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ จึงมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับป่าไม้ สายน้ำมาตลอดจากอดีตมาถึงปัจจุบัน (สำนักงานสภากลางวดตะโหมด (แผ่นพับ), ม.ป.ป.)

1.1.1 ลักษณะทางภูมิศาสตร์

ภูมิประเทศของตำบลตะโหมดตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาทางทิศตะวันออกของแนวเทือกเขาบรรทัด โดยสภาพพื้นที่ลาดต่ำไปทางทิศตะวันออก ลักษณะของพื้นที่เป็นเนินควนสลับกับพื้นที่ราบ ส่วนบริเวณที่ตั้งของชุมชนเป็นที่ราบ ทำให้พื้นที่แถบนี้ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ และแม่น้ำลำคลอง สภาพพื้นที่มีความเหมาะสมสำหรับการทำนา ทำสวน เนื่องจากมีลำคลองไหลผ่านถึง 4 สาย คือ คลองตะโหมด คลองกง คลองหัวช้าง และคลองโหล๊ะจังกระ ซึ่งลำคลองเหล่านี้มีต้นน้ำอยู่ที่เทือกเขาบรรทัด (สนทญา เมืองสุข, 2546)

1.1.2 ประชากรและโครงสร้างทางสังคม

1.1.2.1 ประชากร

ตำบลตะโหมคมมีประชากรจำนวน 8,972 คน เป็นชาย 4,445 คน และหญิง 4,527 คน จำนวนประชากรแต่ละหมู่บ้านแสดงในตาราง 1

ตาราง 1 จำนวนครัวเรือนและประชากรในตำบลตะโหมคม

หมู่ที่	หมู่บ้าน	ชาย	หญิง	รวม	ร้อยละ
1	บ้านทุ่งโพธิ์	328	335	663	7.39
2	บ้านหัวช้าง	460	464	924	10.30
3	บ้านท่าน้ำ	396	395	791	8.83
4	บ้านโพธิ์	462	474	936	10.42
5	บ้านคลองนุ้ย	455	466	921	10.27
6	บ้านโหล๊ะจังกระ	313	317	630	7.02
7	บ้านควนอินนอโม	451	461	912	10.16
8	บ้านโหล๊ะเหรียญ	313	317	630	7.02
9	บ้านป่าพงส์	344	350	694	7.74
10	บ้านทุ่งสบาย	213	216	429	4.78
11	บ้านนาส้อง	340	348	688	7.67
12	บ้านนา	370	384	754	8.40
รวม 12 หมู่บ้าน		4,445	4,527	8,972	100

ที่มา : สำนักงานเกษตรอำเภอตะโหมคม, 2545

1.1.2.2 ลักษณะการปกครอง

ตำบลตะโหมคมมีจำนวนหมู่บ้านทั้งหมด 12 หมู่บ้าน การปกครองแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ การปกครองโดยองค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาลตำบล ซึ่งองค์การบริหารส่วนตำบลมีหมู่บ้านที่อยู่ในเขตการปกครองทั้งหมด 12 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1, 2, 5, 6, 7, 8 และหมู่ที่ 10 ส่วนอีก 5 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 3, 4, 9, 11 และหมู่ที่ 12 มีเขตการปกครองในพื้นที่

เพียงบางส่วนเท่านั้น ซึ่งพื้นที่หมู่บ้านส่วนที่อยู่นอกเขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบล จะอยู่ในเขตการปกครองส่วนเทศบาลตำบล (องค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมด, 2546)

1.1.2.3 สภาพทางสังคม

ด้านการศึกษา ชุมชนตะโหมดมีสถานศึกษาระดับมัธยมศึกษา 1 แห่ง คือ โรงเรียนประชาบำรุง และระดับประถมศึกษา 3 แห่ง คือ โรงเรียนวัดตะโหมด โรงเรียนบ้านหัวช้าง และโรงเรียนบ้านวัดควนอินนอโม นอกจากนี้ ยังมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 3 แห่ง และมีโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา 1 แห่ง คือ โรงเรียนวัดโหล๊ะจันกระ (สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอตะโหมด, 2545 อ้างถึงใน สนทญา เมืองสุข, 2546 ; องค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมด, 2546)

ด้านศาสนา ชาวตะโหมดส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ คิดเป็นร้อยละ 60 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด รองลงมา คือ ศาสนาอิสลาม เป็นร้อยละ 40 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด ในชุมชนมีวัดจำนวน 2 วัด คือ วัดตะโหมด และวัดโหล๊ะจันกระ และมีมัสยิดจำนวน 5 แห่ง คือ มัสยิดควนอินนอโม มัสยิดบ้านหัวช้าง มัสยิดหนูหรนสุดา (บ้านคลองนุ้ย) มัสยิดสมบูรณศาสตร์ (บ้านโหล๊ะเหรียญ) และมัสยิดบ้านหัวยหาร (สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอตะโหมด, 2545 อ้างถึงใน สนทญา เมืองสุข, 2546)

1.1.2.4 สภาพทางเศรษฐกิจ

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร (ร้อยละ 80) ทำอาชีพค้าขาย และรับราชการร้อยละ 15 และมีอาชีพรับจ้างร้อยละ 5 (องค์การบริหารส่วนตำบลตะโหมด, 2546)

หน่วยธุรกิจในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล ประกอบไปด้วย

- โรงงานยางแผ่น	จำนวน	1	แห่ง
- ปั๊มน้ำมัน (ขนาดเล็ก)	จำนวน	2	แห่ง
- สหกรณ์กองทุนสวนยาง	จำนวน	2	แห่ง
- ร้านค้าชุมชน	จำนวน	7	แห่ง
- ศูนย์สาธิตการตลาด	จำนวน	1	แห่ง
- ฟาร์มหมู	จำนวน	1	แห่ง

1.1.2.5 การใช้ที่ดิน

การใช้ที่ดินในชุมชนตะโหมด ส่วนใหญ่ใช้ในการประกอบอาชีพทางการเกษตร โดยพื้นที่ของตำบลตะโหมดมีทั้งหมดประมาณ 96,315 ไร่ ซึ่งมีพื้นที่ที่ใช้เพื่อการเกษตรถึง 44,986 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 46.69 ของพื้นที่ทั้งตำบลตะโหมด ข้อมูลการใช้ที่ดินเพื่อ

การเกษตรแสดงไว้ในตาราง 2 (สำนักงานเกษตรอำเภอตะโหมด, 2545 อ้างถึงใน สนทญา เมืองสุข, 2546)

ตาราง 2 การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรของตำบลตะโหมด

ลักษณะการใช้ที่ดิน	ร้อยละ
สวนยางพารา	75.33
ไม้ผล	14.60
ทำนา	6.52
พืชไร่	1.75
ไม้ยืนต้น	0.70
ไร่นาสวนผสม	0.08
พืชผัก	0.60
พื้นที่อื่น ๆ	0.42
รวม	100

ที่มา : สำนักงานเกษตรอำเภอตะโหมด, 2545

1.2 ข้อมูลพื้นฐานของป่าเขาหัวช้าง

ป่าเขาหัวช้างเป็นป่าของชุมชน ซึ่งชุมชนได้รวมตัวกันจัดตั้งเมื่อปี 2543 โดยมีพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในหมู่ที่ 9 บ้านป่าพงค์ ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง เป็นผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ เป็นมรดกทางธรรมชาติที่ชาวตะโหมดใช้ประโยชน์ในการอุปโภคบริโภค เพราะผืนป่าแห่งนี้อุดมไปด้วยพันธุ์พืชและสัตว์หลากหลายชนิด (คณะกรรมการป่าชุมชน, 2543) ได้แก่

- (1) พันธุ์ไม้หวงห้าม เช่น ไม้จันทน์หอม ไม้กฤษณา ไม้พิกุลป่า ไม้ยาง ไม้หลุมพอง ไม้กระบาก ไม้ตะเคียนหิน
- (2) พันธุ์สัตว์หายาก เช่น หมูป่า เลียงผา กระจง หมี่ นกบินหลา (นกกางเขน) นกเขียว ชะมด ตัวนึ่ง เป็นต้น
- (3) พันธุ์ไม้และพืชกินได้ เช่น มะปริง มะปราง ลูกประ ลูกก่อ สะตอ ลูกเหริยง กำไร กำหละ มะเฟืองไพร ฯลฯ

(4) พันธุ์พืชสมุนไพร เช่น กระวาน ว่านหางจิ้งเหล้า เหล็กไม้ไผ่ กีบแรด หลาวเหล็ก พาโหมต้น นางครวญหรือว่านค้ำควา ลูกหมี่ ว่านช้างชก เหล็กขึ้นครุ เป็นต้น

(5) ในช่วงปลายฤดูร้อนจะมีสิ่งหลงอพยพมาสร้างรังทั่วบริเวณเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ต้นหนาดันหนึ่ง ผีงมาทำรังครั้งละ 40-50 รัง เรียกว่า ขวนผึ้ง

(6) พันธุ์ไม้ดอกไม้ประดับที่หายาก อย่างเช่นรองเท้านารี ซึ่งมีแหล่งที่อยู่เป็นบริเวณกว้างบนเขาหัวช้าง

นอกจากนี้ ป่าเขาหัวช้างยังเป็นป่าต้นน้ำที่สำคัญของชุมชน คลองที่รับน้ำมาจากป่าเขาหัวช้างได้แก่ คลองหัวช้าง และคลองกง

1.2.1 ความเป็นมาของป่าของชุมชน

ในเดือนกันยายน ปี 2543 องค์การสถานวัดตะโหมดได้นำสมาชิกของสภาและพี่น้องประชาชนที่เป็นแกนนำของหมู่ที่ 9 ตำบลตะโหมด ไปทัศนศึกษาดูงานที่ศูนย์วิจัยและการศึกษาธรรมชาติป่าพรุสิรินธร จังหวัดนราธิวาส เมื่อมีการประชุมสรุปผลการทัศนศึกษาดูงานในด้านสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว ผู้ดูงานได้เล็งเห็นว่าบ้านตะโหมดยังมีทรัพยากรป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์อยู่ จึงควรจัดการอนุรักษ์ในรูปแบบที่ชุมชนมีส่วนร่วม โดยให้จัดตั้งเป็นป่าชุมชนเขาหัวช้าง (คณะกรรมการป่าชุมชน, 2543) ซึ่งมีการจัดตั้งอย่างเป็นทางการในวันที่ 25 กันยายน 2543 และสถานวัดได้จัดให้อยู่ในการดูแลของฝ่ายสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว สถานวัด (ปาริฉัตร วงศ์พานิช, 2546)

1.2.2 วัตถุประสงค์

ชุมชนได้ร่วมกันระดมความคิดเพื่อรวบรวมวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งป่าชุมชนออกมาซึ่งมีจำนวน 8 ข้อด้วยกัน คือ (คณะกรรมการป่าชุมชน, 2543)

1.2.2.1 เพื่อใช้เป็นที่ศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

1.2.2.2 เพื่อใช้เป็นที่ศึกษาทางด้านสมุนไพร

1.2.2.3 เพื่อใช้เป็นแหล่งอาหารและยารักษาโรค

1.2.2.4 เพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า

1.2.2.5 เพื่อเป็นการส่งเสริมประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน

1.2.2.6 เพื่อให้มีการจัดการป่าไม้แบบมีส่วนร่วมโดยชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ

1.2.2.7 เพื่อใช้เป็นแหล่งที่พักผ่อนของชุมชนและการท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์ (การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ)

1.2.2.8 เพื่อการอนุรักษ์แหล่งต้นน้ำลำธาร

1.2.3 กฎข้อตกลง

ชุมชนได้กำหนดกฎข้อตกลงซึ่งเป็นบทลงโทษสำหรับผู้ที่ทำให้ความเสียหาย หรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับผู้ที่ทำให้เกิดความเสียหายแก่ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ป่าชุมชนไว้ดังนี้ (คณะกรรมการป่าชุมชน, 2543)

- 1.2.3.1 ผู้ใดตัดต้นไม้ทำให้เสียหาย ทำลาย หรือซ่อนเร้น โดยประการใดๆ ต้อง
ระวางโทษ
ก. ไม้อื่นต้นทุกชนิด	ปรับตั้งแต่	500 – 30,000	บาท
ข. ไม้ล้มลุกทุกชนิด	”	100 – 3,000	บาท
- ค. การกระทำการใด ๆ เพื่อวัตถุประสงค์ให้ต้นไม้ตายหรือเกิดความเสียหายจะมีโทษปรับตั้งแต่ 100 – 3,000 บาท
- 1.2.3.2 ผู้ใดล่าหรือจับสัตว์ทุกชนิดในบริเวณป่าชุมชนเขาหัวช้าง ต้องระวางโทษปรับตั้งแต่ 300 – 3,000 บาท
- และผู้ใดละเมิดกรณีฆ่าสัตว์ ยิงสัตว์ป่าให้ได้รับทุกขเวทนาอันไม่จำเป็น หรือทำให้สัตว์ตกใจแตกตื่นต้องระวางโทษปรับตั้งแต่ 500 – 10,000 บาท
- 1.2.3.3 ผู้ใดนำอาวุธปืนและวัตถุอื่นอันอาจนำมาใช้ในการกระทำความผิดตามข้อ 1, 2 เข้าไปในเขตป่าชุมชนเขาหัวช้างก่อนได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้างต้องระวางโทษปรับตั้งแต่ 500 – 1,000 บาท
- 1.2.3.4 ผู้ใดกระทำการใดๆ อันเป็นการช่วยเหลือ หรือให้ความสะดวกในการที่ผู้อื่นกระทำความผิดก่อนหรือหลังกระทำความผิดในเขตป่าชุมชนเขาหัวช้างต้องระวางโทษปรับตั้งแต่ 1,000 – 30,000 บาท
- 1.2.3.5 ทรัพย์สินที่ได้มาจากการกระทำความผิดหรือสงสัยว่านำมาเพื่อใช้ในการกระทำความผิดกฎข้อตกลงป่าชุมชนให้รับไว้เป็นของป่าชุมชนเขาหัวช้าง เว้นแต่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้าง
- 1.2.3.6 หากมีการฝ่าฝืนกฎข้อตกลง นอกจากเสียค่าปรับแล้วจะยึดของกลางเข้าป่าชุมชน
- 1.2.3.7 ผู้พบเห็นผู้กระทำความผิดกฎข้อตกลง แล้วมาแจ้งคณะกรรมการ จะได้รับส่วนแบ่งครั้งหนึ่ง
- 1.2.3.8 กรณีผู้กระทำการฝ่าฝืนข้อตกลงที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ไม่ยินยอมเสียค่าเปรียบเทียบปรับ คณะกรรมการจะส่งตัวให้เจ้าพนักงานดำเนินการบังคับให้ปฏิบัติตามกฎหมายต่อไป

1.2.4 หน้าที่ของคณะกรรมการป่าชุมชน

คณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้างมีหน้าที่ดังต่อไปนี้ (คณะกรรมการป่าชุมชน, 2543)

1.2.4.1 เผยแพร่ความรู้เรื่องความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะป่าชุมชนเขาหัวช้าง ถึงประโยชน์จากป่าชุมชนและการอนุรักษ์ให้หมู่บ้านใกล้เคียงได้รับทราบ

1.2.4.2 แจ้งให้ราษฎรรับทราบถึงกฎข้อตกลงและการบังคับใช้ ตลอดจนโทษปรับต่าง ๆ ในการละเมิดเข้าไปกระทำความผิดในเขตป่าชุมชนเขาหัวช้าง

1.2.4.3 จัดเวรยามสอดส่อง ตรวจสอบบริเวณป่าชุมชนเป็นประจำทุกเดือน

1.2.4.4 บริหารและจัดการการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโดยให้อำเภอประโยชน์สูงสุดต่อชุมชน

1.2.4.5 พิจารณาการปลูกป่าเสริมทดแทนตามความเหมาะสม

1.2.4.6 เป็นกลุ่มหลักในการประสานงานและดำเนินงานร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน เพื่อสนับสนุนการอนุรักษ์ป่าและสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้านและตำบลตามความเหมาะสม

1.2.5 การจัดการป่าชุมชน

การดำเนินการจัดการป่าชุมชนเริ่มตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. 2543 หลังจากทางศาลานวัดตะโหมดได้นำแกนนำชุมชนหมู่ที่ 9 บ้านป่าพงส์ ศึกษาดูงานที่ศูนย์วิจัยและการศึกษาธรรมชาติป่าพรุสิรินธร จังหวัดนครราชสีมา จากนั้นทางชุมชนจึงเกิดแนวคิดในการจัดทำป่าชุมชน โดยข้อมูลของการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ มีดังนี้ (คณะกรรมการป่าชุมชน, 2543 - 2544)

25 กันยายน 2543	จัดตั้งป่าชุมชนเขาหัวช้าง
9 ตุลาคม 2543	ประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน
29 พฤศจิกายน 2543	ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนครั้งที่ 1/2543 เรื่อง การวางแผนการดำเนินงานในปี 2544
15 ธันวาคม 2543	เดินสำรวจป่าชุมชนครั้งที่ 1/2543
31 มกราคม 2544	ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนครั้งที่ 1/2544 เรื่อง การแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพิ่มเติม
17 กุมภาพันธ์ 2544	เดินสำรวจและติดป้ายแนวเขตป่าชุมชนครั้งที่ 1
2 มีนาคม 2544	เดินสำรวจและติดป้ายแนวเขตป่าชุมชนครั้งที่ 2
7 มีนาคม 2544	ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนครั้งที่ 2/2544 เรื่อง การแต่งตั้งคณะกรรมการเพิ่มเติม
12 มีนาคม 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนครั้งที่ 3

15 มีนาคม 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนครั้งที่ 4
10 เมษายน 2544	ตีคป้ายประกาศป่าชุมชนและดูแลรักษาป่าชุมชนครั้งที่ 5
23 พฤษภาคม 2544	ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนครั้งที่ 3/2544 เรื่อง การหาแนวทางจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ
29 พฤษภาคม 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนและเดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 6
7 มิถุนายน 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนและเดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 7
22 มิถุนายน 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนและเดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 8
29 มิถุนายน 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนและเดินสำรวจเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 9
3 กรกฎาคม 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 10
10 กรกฎาคม 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 11
25 กรกฎาคม 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 12
10 สิงหาคม 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนและพัฒนาสถานที่จัดค่ายพักแรมครั้งที่ 13
13 สิงหาคม 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 14
17 สิงหาคม 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 15
22 สิงหาคม 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 16
30 สิงหาคม 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 17
5 กันยายน 2544	ตรวจตราสภาพป่าชุมชนและพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติครั้งที่ 18
6 กันยายน 2544	ต้อนรับคณะศึกษาดูงานจาก จ.สระแก้ว
23 ตุลาคม 2544	ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนครั้งที่ 4/2544 เรื่อง สรุปผลการปฏิบัติงานประจำปี 2544 และแต่งตั้งคณะกรรมการชุดต่าง ๆ
12 พฤศจิกายน 2544	ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อแจ้งให้ทราบเรื่องการเข้ามาทำวิจัยของศูนย์ส่งเสริมและช่วยเหลือทางวิชาการ พัฒนาชุมชน เขตที่ 9 จ.ยะลา

20 พฤศจิกายน 2544 ศูนย์ส่งเสริมและช่วยเหลือทางวิชาการ พัฒนาชุมชนเขตที่ 9 จ.ยะลา ร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ประชุมทำความเข้าใจการทำวิจัยเรื่อง การส่งเสริมความเข้มแข็งประชาคม ต. ตะโหนด เพื่อกำหนดมาตรฐานคุณภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

1.2.6 การมีส่วนร่วมในงานวิจัย

ในช่วงปี 2544 - 2545 ชุมชนตะโหนดได้มีโอกาสร่วมงานวิจัยกับนักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชา สิ่งแวดล้อมศึกษา คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ได้แก่

งานวิจัยเรื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : กรณีศึกษา ป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง ของนางสาวธฤชวรรณ นนทพุทธ

งานวิจัยเรื่อง การจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน : กรณีศึกษา ป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง ของนางสาวปาริฉัตร วงศ์พานิช และ

งานวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียนในการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น : กรณีศึกษา ป่าของชุมชน ตำบลตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง ของนางสาวสนทญา เมืองสุข

จากการประสบการณ์ดังกล่าวข้างต้นมีผลให้เกิดการพัฒนาป่าของชุมชน รวมทั้งชุมชนได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1.2.6.1 การพัฒนาป่าของชุมชน (ปาริฉัตร วงศ์พานิช, 2546) ในด้านการพัฒนาป่าชุมชนขณะที่อยู่ในช่วงการร่วมงานวิจัย มีดังนี้

ก. มีการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติซึ่งเป็นเส้นทางที่คำนึงถึงความปลอดภัยของผู้ใช้เส้นทางฯ เป็นหลัก

ข. มีการเปลี่ยนแปลงจุดสื่อความหมาย ซึ่งจุดที่กำหนดครั้งใหม่มี 23 จุด โดยแต่ละจุดจะมีป้ายหมายเลขแสดงไว้

ค. มีการจัดทำแผนที่แสดงเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ซึ่งอยู่ในบริเวณทางเข้าสู่เส้นทาง

ง. มีการจัดทำป้ายสื่อความหมายเพิ่มเติม ซึ่งเป็นป้ายบอกทิศทางในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

จ. มีการพัฒนาการสื่อความหมาย

1.2.6.2 การเกิดกระบวนการเรียนรู้ (ชฤทธวรรณ นนทพุทท, 2545 ; ปาริฉัตร วงศ์พานิช, 2546) ในเรื่องต่างๆ ดังนี้

ก. การเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ซึ่งเป็นผลมาจากการเข้าร่วมในกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การไปศึกษาดูงานและการเข้ามาศึกษาดูงานจากหน่วยงานภายนอกชุมชน รวมทั้งการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์กับกลุ่มคนจากที่ต่าง ๆ ที่มาเข้าร่วมกระบวนการ

ข. การเรียนรู้วิธีการสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ ทำให้คณะกรรมการป่าชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ทำหน้าที่สื่อความหมายได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการและเนื้อหาที่จะสื่อ เพื่อให้ผู้มาศึกษาธรรมชาติได้รับความรู้และเกิดความรู้สึกตระหนักถึงคุณค่าของป่ามากที่สุด นอกจากนี้ ยังมีการคัดเลือกคณะกรรมการป่าชุมชนที่จะทำหน้าที่สื่อความหมายเพิ่ม เนื่องจากมีผู้สื่อความหมายที่เป็นตัวหลักเพียง 2 คน คือ นายสมบุญ ช่วยราชการ และนายกมล ชุนจันทร์

ค. การเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศของป่า จากกิจกรรมที่คณะกรรมการฯ ได้เข้าไปจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และการทดลองใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ ทำให้สังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติในเส้นทางอย่างต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติทำให้คณะกรรมการฯ เรียนรู้ที่จะสังเกต และนำประสบการณ์ที่ได้ไปอธิบายให้ผู้ศึกษาเส้นทางศึกษาธรรมชาติดังกล่าวได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการ และนักท่องเที่ยว ทำให้ได้เรียนรู้วิธีการบันทึกการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ โดยการจดบันทึก การถ่ายภาพ และการวาดภาพ รวมทั้งการสอบถามความคิดเห็นและรับฟังข้อเสนอแนะต่าง ๆ เพื่อนำมาพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติและการสื่อความหมายให้มากที่สุด

ง. การเรียนรู้ในเรื่องเทคนิคการระดมความคิด ในกระบวนการของงานวิจัย มีขั้นตอนการจัดประชุมหลายครั้ง การประชุมแต่ละครั้งได้ใช้เทคนิคการระดมความคิดหลายอย่าง เช่น การใช้แผนที่ทางความคิด (Mind mapping) เพื่อรวบรวมประเด็นที่มีการเสนอความคิดเห็น ซึ่งหลังจากนั้น ชุมชนได้นำเทคนิคการระดมความคิดลักษณะนี้ไปใช้ในการประชุมอื่น ๆ ที่ต้องมีการระดมความคิดเห็นด้วยเช่นกัน

ส่วนข้อมูลพื้นฐานด้านอื่น ๆ ของป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตามผลการศึกษาของพิธีชัย สุขเกื้อ, เอกภพ เพิ่มพูน และภมร แพงกุล (2538) มีดังนี้

1.2.7 ที่ตั้งและสภาพแวดล้อม

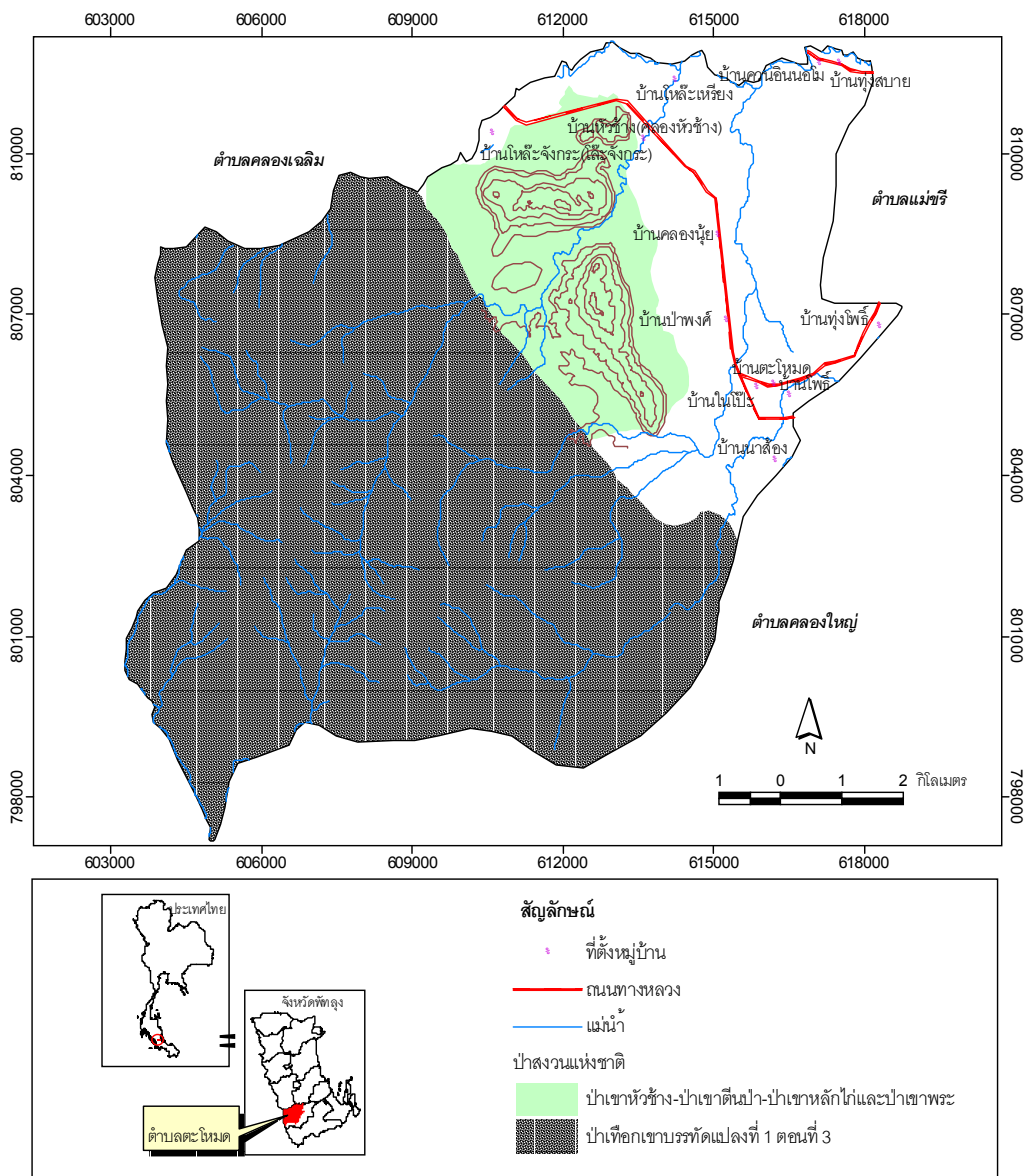
ป่าชุมชนเขาหัวช้างมีพื้นที่เหลือจากที่ราษฎรบุกรุกทำกินแล้วประมาณ 1,876 ไร่ (3 ตร.กม.) มีพื้นที่ส่วนที่เหลืออยู่ในตำบลตะโหมด จำนวน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านเขาหัวช้าง หมู่ที่ 2 บ้านคลองน่วย หมู่ที่ 5 และบ้านป่าพงส์ หมู่ที่ 9 ตำบลตะโหมด (แต่พื้นที่โดยส่วนใหญ่อยู่ในเขต หมู่ที่ 9) อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง อยู่ห่างจากอำเภอเมืองพัทลุงประมาณ 55 กม. ห่างจาก อำเภอตะโหมด 10 กม. ใช้ระยะเวลาในการเดินทางจากอำเภอตะโหมดประมาณ 20 นาที พื้นที่ป่า อยู่ห่างจากชุมชนใหญ่ประมาณ 2 กม. (ภาพประกอบ 2) ในอดีตสภาพป่าชุมชนเขาหัวช้างยังมีความอุดมสมบูรณ์ ประชาชนจึงมีแนวคิดในการอนุรักษ์ป่าไว้เป็นสมบัติของชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกัน แต่ปัจจุบันพบว่าสภาพป่าชุมชนเขาหัวช้างหลายส่วนได้ถูกทำลายแผ้วถางไปจากการสำรวจชั้นดินเพื่อที่จะสร้างอ่างเก็บน้ำ และอีกส่วนหนึ่งมาจากกลุ่มคนที่หวังผลประโยชน์เข้ามาแผ้วถางเพื่อปลูกพืชสวนหวังค่าเวนคืนต้นไม้

1.2.8 ลักษณะภูมิประเทศและสภาพป่า

เขาหัวช้างมีลักษณะเป็นภูเขาหินปูนลูกโดด (Limestone outcrop) ชูดหินท่งสง ซึ่งอยู่ในยุคออร์โดวิเซียน (Ordovician period) มีอายุราว 500 ล้านปีก่อนปัจจุบัน (กรมทรัพยากรธรณี, 2528 อ้างถึงใน ปาริฉัตร วงศ์พานิช, 2546) สภาพโดยทั่วไปพื้นที่บริเวณเชิงเขาปกคลุมด้วยป่าดิบชื้น มีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 60 – 100 เมตร ด้านทิศตะวันตกติดเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด ดินมีความอุดมสมบูรณ์สูง มีพรรณไม้นานาชนิดขึ้นอยู่หนาแน่น โดยมีพรรณไม้ที่สำคัญ ได้แก่ ไม้ยาง ไม้ตะเคียนทอง ไม้เคี่ยม ไม้หลุมพอง ไม้พยอม เป็นต้น ส่วนไม้พื้นล่าง ได้แก่ หวายและเถาวัลย์ชนิดต่าง ๆ และพืชสมุนไพรอีกมาก ส่วนบริเวณยอดเขาปกคลุมด้วยพันธุ์ไม้ที่ปรับตัวเข้ากับสภาพแห้งแล้งของภูเขาหินปูนได้ดี สัตว์ที่พบเห็นมีหลายชนิด เช่น ลิง ค่าง หมูป่า เม่น ไก่ป่า และกระเจง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีถ้ำอีกแห่งหนึ่งคือ ถ้ำพระ

1.2.9 ลักษณะทางปฐพีวิทยา

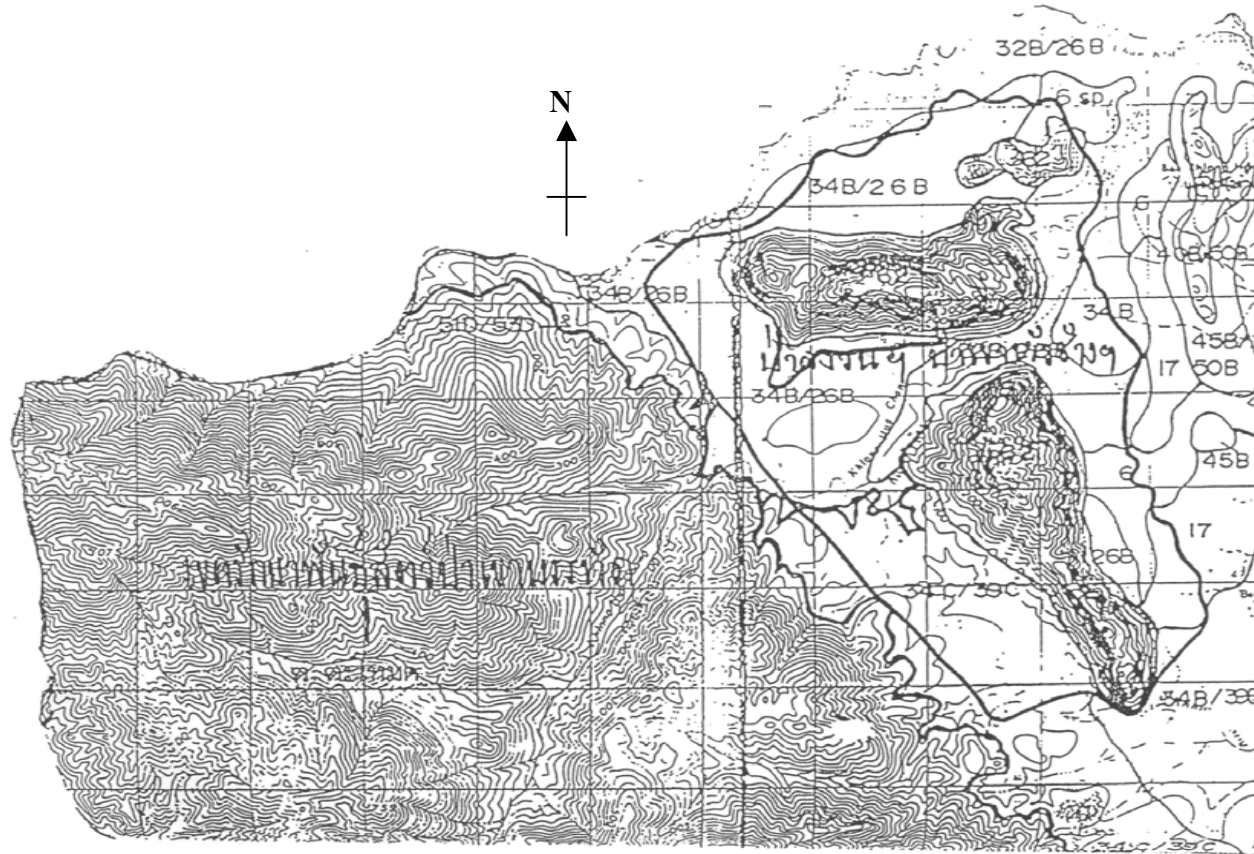
ดินส่วนใหญ่เกิดจากวัตถุต้นกำเนิดดินตะกอนลำนํ้า สามารถจำแนกลักษณะดินบริเวณป่าชุมชน (ภาพประกอบ 3) ได้ดังนี้ 34B/26B และ 32B/26B (เครื่องหมายตัวอักษร B กำกับหมายเลข หมายถึง เปอร์เซ็นต์ความลาดชัน 2-5 %) โดยลักษณะดินของหน่วยแผนที่ดินแต่ละหน่วยกล่าวโดยสังเขปได้ดังนี้

ที่มา : แผนที่ภูมิประเทศ มาตรฐาน 1 : 50,000 กรมแผนที่ทหาร

ผลิต : ศูนย์รีโมทเซนซิ่งและสารสนเทศภูมิศาสตร์ ภาคใต้ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ภาพประกอบ 2 แผนที่แสดงพื้นที่ป่าไม้ของตำบลตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง

ที่มา : พีระชัย สุขเกื้อ, เอกภพ เพิ่มพูน และภมร แผงกุล, 2538

ภาพประกอบ 3 แผนที่แสดงลักษณะทางปฐพีวิทยา ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าเขาหัวช้าง

1.2.9.1 หน่วยแผนที่ที่ 26 เป็นกลุ่มดินที่มีเนื้อดินบนเป็นดินร่วน ดินร่วนปนดินเหนียว หรือเป็นดินร่วนปนทราย ส่วนดินล่างเป็นดินเหนียว ดินเป็นสีน้ำตาล สีเหลืองหรือสีแดง ตันกำเนิดชนิดต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งดินอักษิ หินตะกอน และหินแปร พบบริเวณพื้นที่ดอนซึ่งเป็นลูกคลื่นจนถึงพื้นที่เนินเขา มีการระบายน้ำดี มีค่าความเป็นกรด - ด่างประมาณ 4.5 – 5.5 ปัญหาสำคัญในการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณนี้คือดินมีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ ส่วนบริเวณที่มีความลาดชันสูงมีอัตราเสี่ยงต่อการชะล้างพังทลายของดินมาก ปัจจุบันบริเวณนี้ใช้ปลูกยางพารา ไม้ผลต่าง ๆ และพืชไร่บางชนิด บางแห่งยังคงสภาพป่าธรรมชาติ

1.2.9.2 หน่วยแผนที่ 32 เป็นกลุ่มดินที่มีเนื้อดินเป็นพวกดินร่วน ดินร่วนเหนียวปนทรายแป้ง หรือทรายละเอียด สีดินเป็นสีน้ำตาล หรือสีเหลือง เกิดจากวัตถุต้นกำเนิดดินพวกตะกอน ลำน้ำ พบบนสันดินริมน้ำเก่า ซึ่งมีสภาพพื้นที่ค่อนข้างราบเรียบ มีการระบายน้ำดีมีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ มีค่าความเป็นกรด - ด่างประมาณ 4.5 - 5.55 ปัจจุบันบริเวณดังกล่าวใช้ปลูกยางพาราเป็นส่วนใหญ่ ส่วนการปลูกผลไม้ชนิดต่าง ๆ มีเล็กน้อย

1.2.9.3 หน่วยแผนที่ 34 เป็นกลุ่มดินที่มีเนื้อดินเป็นพวกดินร่วนเหนียว หรือเกิดจากการสลายตัวของหินเนื้อหยาบ มีการระบายน้ำดีปานกลาง มีค่าความเป็นกรด - ด่างประมาณ 4.5 – 5.5 ปัญหาสำคัญในการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณนี้คือเนื้อดินบนค่อนข้างเป็นดินทราย และดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ในบริเวณที่มีความลาดชันสูงจะมีปัญหาเกี่ยวกับการชะล้างพังทลายของหน้าดิน ปัจจุบันบริเวณนี้มีการปลูกยางพาราเป็นส่วนใหญ่ ส่วนผลไม้ต่าง ๆ และพืชไร่มีปลูกบ้างเล็กน้อย แต่บางแห่งยังคงสภาพป่าธรรมชาติ ป่าละเมาะ และไม้พุ่ม

1.2.10 ลักษณะภูมิอากาศ

จังหวัดพัทลุงอยู่ภายใต้อิทธิพลลมมรสุมประจำปี 2 ชนิด คือลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ อิทธิพลของลมมรสุมทั้ง 2 ชนิดนี้เป็นสาเหตุทำให้จังหวัดพัทลุงมีเพียง 2 ฤดูกาลคือ

ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ – กลางเดือนพฤษภาคม อากาศจะไม่ร้อนอบอ้าวมากนัก เพราะได้รับอิทธิพลของกระแสลมและไอน้ำจากทะเลบริเวณใกล้เคียง

ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่กลางเดือนพฤษภาคม – มกราคม มีช่วงฝนตกอยู่ 2 ช่วงคือ ช่วงเดือนพฤษภาคม และพฤศจิกายน

สภาพภูมิอากาศของอำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2537 จากข้อมูลสำนักงานชลประทานจังหวัดพัทลุง อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง มีดังนี้

1) ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยตลอดปี 2,473.6 มิลลิเมตร ฝนตกมากที่สุดเดือนพฤศจิกายน และตกน้อยที่สุดเดือนมกราคม

2) อุณหภูมิเฉลี่ยตลอดปี 27.57 องศาเซลเซียส สูงสุดเดือนเมษายน และต่ำสุดเดือนมกราคม

3) ความชื้นสัมพัทธ์โดยเฉลี่ย 75.57% สูงสุดเดือนพฤศจิกายน และต่ำสุดเดือนเมษายน

1.2.11 สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม

ข้อมูลจากสรุปผลการปฏิบัติงานประจำปีงบประมาณ 2543 ของสำนักงานสาธารณสุขอำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง ประชากรส่วนใหญ่ในพื้นที่ตำบลตะโหมดมีอาชีพหลักคือทำเกษตรกรรม โดยมีอาชีพทำสวนมากที่สุด 1,123 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 63.99 รองลงมาคือ ทำนา รับจ้าง เลี้ยงสัตว์ และทำไร่ คิดเป็นร้อยละ 20.57 10.65 2.62 และ 2.17 ตามลำดับ

2. แนวคิดสิ่งแวดล้อมศึกษา

การให้ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา เป็นการพัฒนามนุษย์ด้วยการสร้างจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และความตระหนักต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ อีกทั้งเป็นการพัฒนาทางด้านการคิดในการหาแนวทางการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและบทบาทของตนเองได้ ด้วยแนวคิดที่หลากหลายจึงมีผู้ให้คำจำกัดความสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้หลายความหมายด้วยกัน

2.1 ความหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2544) ได้ให้คำจำกัดความสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้ว่า สิ่งแวดล้อมศึกษา คือ กระบวนการที่ทำให้คนเห็นคุณค่า เกิดความตระหนัก และเข้าใจถึงการอยู่ร่วมกันของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ด้วยการให้โอกาสทุกคนพัฒนาความรู้ เจตคติ ทักษะ การรู้จักตัดสินใจ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมเพื่อที่จะปกป้องและแก้ไขสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น ตลอดจนสร้างรูปแบบการดำเนินชีวิตใหม่เพื่อสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม และสังคม ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับคำจำกัดความของวรรณิภา ศุภริยพงศ์ (2538) ที่กล่าวว่า สิ่งแวดล้อมศึกษา คือ กระบวนการจัดการศึกษาให้แก่บุคคลให้เกิดความตระหนักในเรื่องสิ่งแวดล้อมและปัญหาที่เกี่ยวข้อง มีความรู้ เจตคติ ทักษะ ตลอดจน การประยุกต์ใช้ รู้จักคุณค่าในการอนุรักษ์ การสงวนรักษาสภาพแวดล้อมเพื่อนำไปสู่การดำรงชีวิตที่มีคุณภาพ

ส่วนสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2538) ได้ให้คำจำกัดความที่กว้างขึ้นว่า สิ่งแวดล้อมศึกษา หมายถึง กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทุกด้านที่มีอยู่ตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นการศึกษาที่มุ่งให้เข้าใจความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมทั้งหมด ให้รู้สาเหตุและผลที่เกิดจากปัญหาสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดความตระหนักที่จะรับผิดชอบ เกิดค่านิยม และเจตคติที่ดีในการที่จะปฏิบัติงานต่อสิ่งแวดล้อม เพื่อดำรงรักษาสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในสภาพที่ดีที่สุด

จากแนวคิดดังกล่าวพอสรุปได้ว่า สิ่งแวดล้อมศึกษา หมายถึง กระบวนการที่ทำให้บุคคลมีความรู้ ความเข้าใจความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นสิ่งแวดล้อม ทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมทั้งปัญหาสิ่งแวดล้อม ด้วยการให้โอกาสในการพัฒนาความรู้ เจตคติ ทักษะ การรู้จักตัดสินใจ ทำให้เห็นคุณค่า เกิดความตระหนัก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเจตคติและพฤติกรรมในการปกป้องและแก้ไขสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น ตลอดจนสร้างรูปแบบการดำเนินชีวิตใหม่เพื่อสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม และสังคม

2.2 วัตถุประสงค์ของสิ่งแวดล้อมศึกษา

วัตถุประสงค์สำคัญที่สิ่งแวดล้อมศึกษามุ่งเน้นมี 5 ข้อด้วยกัน คือ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2544)

2.2.1 ความตระหนัก ควรทำให้ผู้เรียนเกิดความสนใจในสิ่ง ๆ นั้นก่อนแล้วค่อยพัฒนาจนเกิดเป็น “ความตระหนัก” สามารถรับรู้ถึงปัญหา เห็นคุณค่าและความสำคัญในสิ่ง ๆ นั้น

2.2.2 ความรู้ ความเข้าใจ ผู้เรียนต้องเข้าใจพื้นฐานของระบบธรรมชาติ ระบบนิเวศ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ผลกระทบจากกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์

2.2.3 ทักษะ ทักษะที่สำคัญสำหรับสิ่งแวดล้อมศึกษา ได้แก่ ทักษะการสังเกต ทักษะการชี้บ่งปัญหา ทักษะในการแก้ไขปัญหา ทักษะในการค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูล ทักษะในการวางแผน เป็นต้น

2.2.4 เจตคติ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ และการตัดสินใจในชีวิตประจำวันของมนุษย์ จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจเลือกการดำเนินชีวิต ผู้เรียน ต้องมีความรู้สึกรังเกียจและมี “เจตคติ” ที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม สามารถคาดการณ์ถึงผลกระทบของปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นได้ ต้องมองภาพรวมของผลกระทบทั้งใน “แง่บวก” และ “แง่ลบ” อาศัย ข้อมูลที่ถูกต้อง ความรู้ ประสบการณ์ และทักษะต่าง ๆ ที่จำเป็นเพื่อใช้เปรียบเทียบและพิจารณาตัดสินใจ

2.2.5 การลงมือปฏิบัติ กระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ ได้ร่วมกันลงมือปฏิบัติกิจกรรมในการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยนำความรู้และทักษะต่าง ๆ ที่ได้รับมาใช้ในการดำเนินการหาทางแก้ไขปัญหา

2.3 แนวทางการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษา

ประธาน ตังติบุตร (2542 อ้างถึงใน นวลศรี ธีราช, 2545) ได้เสนอหลักการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้ ดังนี้

1) ให้ผู้เรียนเรียนรู้โดยการลงมือปฏิบัติจริง เพราะจะเกิดการเรียนรู้ได้ทั้งเนื้อหา วิธีการ และทั้งกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาจากประสบการณ์ตรง เพื่อนำไปใช้ในชีวิตจริงต่อไป ประสบการณ์ที่จัดให้ควรเป็นทั้งในห้องเรียน และนอกห้องเรียน

2) ประสบการณ์เดิม หรือสิ่งที่ได้เรียนรู้มาแล้วนำมาเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ได้เรียนรู้ใหม่เพิ่มเติมเข้าไปอีก รวมทั้งการเรียนรู้ร่วมกับเพื่อน ๆ หรือที่เรียกว่า เรียนรู้ด้วยกระบวนการกลุ่ม

3) วิธีการสอนใช้วิธีการสอนผสมผสาน สอนด้วยวิธีการตั้งปัญหาหรือการค้นหาวิธีใด ๆ ก็ได้ตามที่ครุภัณฑ์ เพื่อให้ให้นักเรียนเห็นปัญหา และตั้งคำถามจากปัญหาที่ตนเองค้นพบ หรือวิธีการสอบสวนสืบสวน (Inquiry method)

4) การเรียนรู้จะเกิดจากสามัญสำนึกและความรู้สึกที่ไวต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมที่พบ รู้ เข้าใจ อธิบายตีความให้ความหมายปรากฏการณ์นั้น ๆ ได้

5) เป็นการเชื่อมโยงประสบการณ์ใหม่เชื่อมโยงเข้าไปในประสบการณ์เดิม โดยนำประสบการณ์ซ้ำ ๆ มาจำแนก จัดหมวดหมู่ ตีความ ให้คุณค่า จนเกิดเป็นการรับรู้ได้ด้วยตนเอง จนเกิดทักษะนำไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์อื่น ๆ ในเงื่อนไขแบบเดียวกัน

6) นำประสบการณ์ที่ผ่านมาสืบ ขยาย พัฒนาทักษะและความคิดรวบยอดโดยผนวกเข้าไปกับประสบการณ์ใหม่และเห็นคุณค่าในประสบการณ์ระดับที่สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ ในแบบองค์รวม

ส่วนวินัย วีระวัฒนานนท์ (2535 อ้างถึงใน นวลศรี ธีราช, 2545) ได้เสนอแนวการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาในสถานศึกษาว่า ควรมีองค์ประกอบดังนี้

1) การศึกษานอกห้องเรียนเป็นการเรียนรู้โดยตรงจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กำลังเป็นจริงอยู่ เช่น การทัศนศึกษา การไปสัมภาษณ์ผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม การไปเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสารพิษที่มีอยู่ในสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

2) การฝึกปฏิบัติจริงให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่กำลังเรียน เช่น การทดลองเพาะปลูกพืช เพื่อดูความเจริญเติบโตและการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมา

เขียนรายงานข้อค้นพบหรือการทำโครงการเกี่ยวกับการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนหรือชุมชน เป็นต้น

3) การใช้สื่ออุปกรณ์ประเภทต่าง ๆ เช่น ภาพยนตร์ สไลด์ แผ่นใส เอกสาร วิทยากรที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะทาง

4) การจัดกิจกรรมพิเศษ เพื่อเสริมความรู้แก่นักเรียน เช่น การจัดนิทรรศการ การอภิปราย การใช้สถานการณ์จริง หรือสถานการณ์จำลองเพื่อสร้างประสบการณ์แก่ผู้เรียน

แนวทางดังกล่าวข้างต้นมีความสอดคล้องกับแนวทางปฏิบัติสิ่งแวดล้อมศึกษาซึ่งมีอยู่ 3 แนวทางด้วยกัน คือ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและ สิ่งแวดล้อม, 2544)

1) การศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม (Learning about the environment) เป็นการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนได้รับความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศ ผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ ความแตกต่างของสภาพแวดล้อมในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

2) การศึกษาในสิ่งแวดล้อม (Learning in the environment) เป็นการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้สัมผัสกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยตรง เกิดความซาบซึ้งในความงามและความมหัศจรรย์ของธรรมชาติ ซึ่งการเรียนรู้ในสิ่งแวดล้อมจะช่วยพัฒนาผู้เรียนให้เกิดความรู้ลึกซึ้งประทับใจในธรรมชาติ ห่วงใยและตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม

3) การศึกษาเพื่อสิ่งแวดล้อม (Learning for the environment) เป็นการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนเกิดเจตคติที่ดีด้านสิ่งแวดล้อม และพิจารณาตัดสินใจรับเอาวิถีการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาดและไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมไปปฏิบัติ ทั้งนี้ควรตั้งอยู่บนพื้นฐานการศึกษาเกี่ยวกับ ใน และเพื่อสิ่งแวดล้อม ดังแสดงตามภาพประกอบ 4

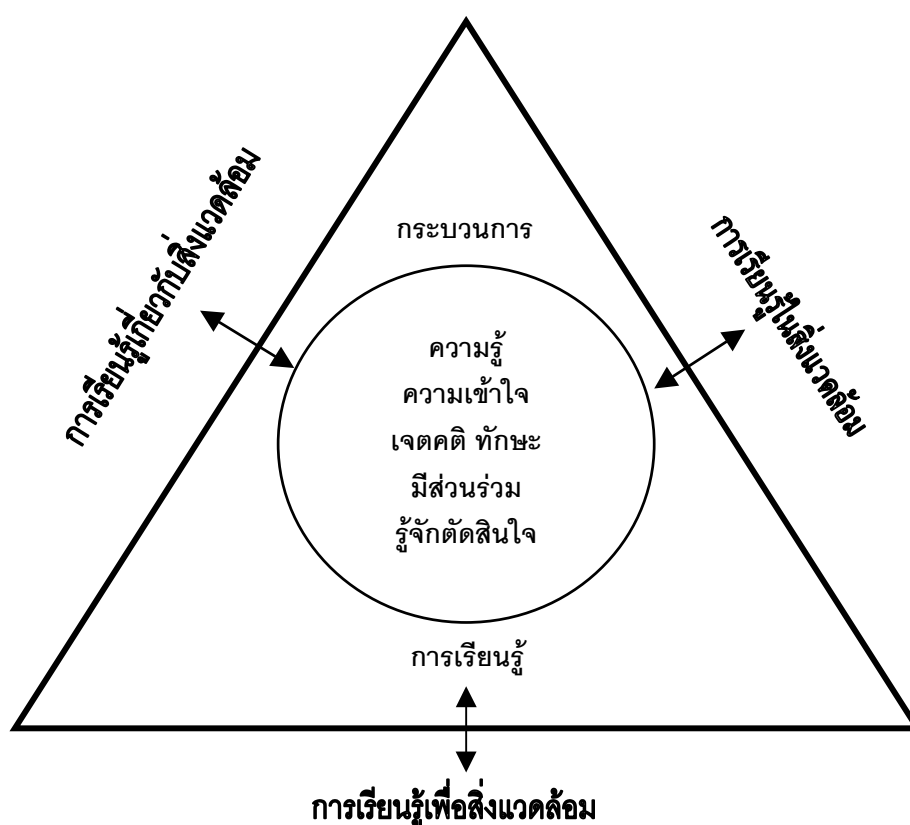
3. แหล่งเรียนรู้

จากการค้นคว้าเอกสารของผู้วิจัย พบว่างานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้โดยตรงยังไม่ปรากฏแพร่หลาย ดังนั้นจึงสามารถนำเสนอข้อมูลที่สำรวจได้เกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้เพียง 2 หัวข้อเท่านั้น คือ ความหมายของแหล่งเรียนรู้ และลักษณะของแหล่งเรียนรู้ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

3.1 ความหมายของแหล่งเรียนรู้

บทความเรื่อง บทบาทการเป็นแหล่งเรียนรู้ แนวคิดสำหรับองค์กรภาครัฐและเอกชน (2545 เข้าถึงได้ที่ http://www.thaiwisdom.org/p_learn/pol_1.pdf) ได้ให้ความหมายของแหล่ง

เรียนรู้ไว้ว่า แหล่งเรียนรู้ หมายถึง แหล่ง หรือ ที่รวม ซึ่งอาจเป็นสภาพหรือสถานที่หรือศูนย์รวมที่ประกอบด้วยข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ และกิจกรรมที่มีกระบวนการเรียนรู้หรือกระบวนการเรียนการสอนที่มีรูปแบบแตกต่างจากกระบวนการเรียนการสอนที่มีครูเป็นผู้สอนหรือเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ เป็นการเรียนรู้ที่มีกำหนดเวลาเรียนยืดหยุ่นสอดคล้องกับความต้องการและความพร้อมของผู้เรียน การประเมินและการวัดผลการเรียนมีลักษณะเฉพาะที่สร้างขึ้นให้เหมาะสมกับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นรูปแบบเดียวกันกับการประเมินผลในชั้นหรือห้องเรียน

ที่มา : กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2544

ภาพประกอบ 4 แสดงแนวทางปฏิบัติสิ่งแวดล้อมศึกษา

ในการทำงานเดียวกัน สุदारรรณ สุขเกษร และคณะ (ม.ป.ป. อ้างถึงใน นวลศรี ธีราช, 2545) ได้ให้ความหมายของแหล่งเรียนรู้ที่สอดคล้องกันว่า แหล่งเรียนรู้แหล่งความรู้ หมายถึง ตัวบุคคล หรือสถานที่จุดใดจุดหนึ่ง หรือแหล่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติซึ่งสามารถนำมาเป็นเครื่องมือสื่อสารสนองตอบกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์พลังงานและสิ่งแวดล้อมได้ เช่น วิทยากรชาวบ้าน

ซึ่งเป็นตัวแทนภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มหัตถกรรมพื้นบ้าน กลุ่มวัฒนธรรม อุตสาหกรรมครัวเรือน องค์กรชุมชน องค์กรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หน่วยงานรัฐและเอกชน สถานประกอบการโรงงาน อุตสาหกรรม รวมทั้งแหล่งน้ำธรรมชาติ ป่า เขา ทุ่งนา ซึ่งอาจมีอยู่ทั้งในโรงเรียนและชุมชน

กรมวิชาการ (ม.ป.ป. อ้างถึงใน นวลศรี ชिरาษ, 2545) ได้ให้นิยามที่ต่างออกไปว่า แหล่งเรียนรู้ หมายถึง แหล่งข้อมูลข่าวสารสารสนเทศและประสบการณ์ ที่สนับสนุนส่งเสริม ให้ ผู้เรียนใฝ่เรียน ใฝ่รู้ แสวงหาความรู้ เรียนรู้ด้วยตนเองตามอัธยาศัยอย่างกว้างขวาง และต่อเนื่อง เพื่อเสริมสร้างให้ผู้เรียนเกิดกระบวนการเรียนรู้ และเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้

แหล่งการเรียนรู้ตามมาตรา 25 ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยาน วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์การกีฬาและนันทนาการ แหล่งข้อมูลและแหล่งการเรียนรู้อื่น เป็นต้น (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ม.ป.ป.)

สรุปได้ว่า แหล่งเรียนรู้ หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ทั้งที่เป็น ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ประกอบด้วย ข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ และกิจกรรม ซึ่งสามารถนำมาเป็นเครื่องมือ สื่อสนองตอบกิจกรรมการเรียนรู้ โดยมีเวลาเรียนยืดหยุ่น สอดคล้องกับความต้องการและความพร้อมของผู้เรียน การประเมินและการวัดผลการเรียนรู้ไม่จำเป็นต้องเป็นรูปแบบเดียวกันกับในห้องเรียน

แนวความคิดในการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ จะมุ่งเน้นให้มีการเรียนรู้ที่เกิดจากการ ปฏิบัติจริงในสภาพแวดล้อมจริง โดยมีฐานความเชื่อว่าจะทำให้ผู้เรียนมีความรู้ และทัศนคติที่ดีต่อ สภาพแวดล้อม รักถิ่นฐาน สามารถสืบทอดความรู้จากบรรพบุรุษ เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติที่ ก่อให้เกิดทักษะ และนำไปสู่การประกอบอาชีพได้ ซึ่งเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับการปฏิรูป การเรียนรู้ที่เอาความจริงและผู้เรียนเป็นตัวหลัก และเอาวิชาเป็นส่วนประกอบ สภาพแวดล้อม ดังกล่าวจะช่วยกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ ๆ ของผู้เรียน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ม.ป.ป.)

3.2 ลักษณะของแหล่งเรียนรู้

บทบาทของแหล่งเรียนรู้ในการให้การศึกษาแก่ผู้เรียนทั้งในระบบ นอกระบบ และ ตามอัธยาศัย ต้องมีลักษณะดังต่อไปนี้ (บทบาทการเป็นแหล่งเรียนรู้ แนวคิดสำหรับองค์กรภาครัฐ และเอกชน, 2545 เข้าถึงได้ที่ http://www.thaiwisdom.org/p_learn/pol_1.pdf)

1) แหล่งเรียนรู้ต้องสามารถตอบสนองการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการ (Process of learning) การเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง (Learning by doing) ทั้งการเรียนรู้ของคนในชุมชนที่มีแหล่งเรียนรู้ของตนเองอยู่แล้ว และการเรียนของคนอื่น ๆ ทั้งในระบบ นอกกระบบ และตามอัธยาศัย

2) เป็นแหล่งทำกิจกรรม แหล่งทัศนศึกษา แหล่งฝึกงาน และแหล่งประกอบอาชีพของผู้เรียน

3) เป็นแหล่งสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นโดยตนเอง

4) เป็นห้องเรียนทางธรรมชาติ เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้า วิจัย และฝึกอบรม

5) เป็นองค์กรเปิด ผู้สนใจสามารถเข้าถึงข้อมูลได้อย่างเต็มที่และทั่วถึง

6) สามารถเผยแพร่ข้อมูลแก่ผู้เรียนในเชิงรุก เข้าสู่ทุกกลุ่มเป้าหมายทั่วถึง ประหยัด และสะดวก

7) มีการเชื่อมโยงและแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างกัน

8) มีสื่อประเภทต่าง ๆ เพื่อเสริมกิจกรรมการเรียนรู้

จากรายงานผลการวิจัยของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป.) ได้สรุปผลการวิจัยถึงคุณลักษณะและปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อนำไปสู่การพิจารณาประเมินศักยภาพและคัดเลือกแหล่งเรียนรู้เพื่อกำหนดรูปแบบการพัฒนาว่าประกอบด้วยปัจจัย 10 ประการ คือ

1) ความหลากหลายของทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้

2) ความโดดเด่นของทรัพยากรในแหล่งเรียนรู้

3) กิจกรรมภาคปฏิบัติ

4) ความน่าสนใจของทรัพยากรที่มีอยู่ในแหล่ง

5) ความหลากหลายขององค์ความรู้ที่มีอยู่ในแหล่ง

6) การดูแลรักษาสภาพแหล่งเรียนรู้และสภาพแวดล้อม

7) การเข้าถึงแหล่ง

8) ความพร้อมของปัจจัยอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ประเภทวิทยากรหรือผู้แนะนำ

9) ความพร้อมของปัจจัยอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ประเภทสื่อเอกสาร

10) ความพร้อมของปัจจัยอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ประเภทสื่อ นิทรรศการหรือป้าย

ตามลักษณะของแหล่งเรียนรู้ดังกล่าวข้างต้นนี้ ผู้วิจัยได้นำไปใช้วิเคราะห์แหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสมสำหรับเยาวชน ซึ่งเป็นการตอบคำถามการวิจัยอยู่ในบทที่ 5

4. เยาวชน

สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติในการจัดทำโครงการและพัฒนาเยาวชนกำหนดอายุของเยาวชนไว้คือ ผู้ที่มีอายุ 15 – 24 ปี (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2524) ส่วนเต็มสิริ บุญยสิงห์ (อ้างถึงใน พรณวิภา ดารามาศ, 2543) ได้นิยามศัพท์เกี่ยวกับเยาวชนไว้ว่า เยาวชน หมายถึง บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 15 – 25 ปี และเยาวชนที่อยู่ในระบบโรงเรียน หมายถึง เยาวชนที่กำลังศึกษาอยู่ในสถานศึกษาของรัฐหรือเอกชนในเวลาเรียนปกติ ส่วนเยาวชนที่ไม่ได้อยู่ในระบบโรงเรียน หมายถึงบุคคลที่มีอายุระหว่าง 15 – 25 ปี และไม่ได้อยู่ศึกษาอยู่ในสถานศึกษาของรัฐและเอกชน

เยาวชนเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ หากดูจากจำนวนประชากรของประเทศแล้ว เยาวชนมีจำนวนเกือบครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมด จากการประมาณการเด็กและเยาวชน พ.ศ. 2540 ของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ มีจำนวนเด็กและเยาวชนถึง 29.04 ล้านคนคิดเป็น 47.9% ของประชากรทั้งประเทศ

การพัฒนาเด็กและเยาวชนโดยการสร้างจิตสำนึกและมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เข้าใจและรู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนมีความสามารถในการบำรุงรักษาและการจัดการด้านทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม ปลูกจิตสำนึกให้รักถิ่นฐานและรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยมีแนวทางดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ, 2540 อ้างถึงใน พรณวิภา ดารามาศ, 2543)

- 1) เสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจให้เด็กและเยาวชนเห็นประโยชน์ คุณค่าและความสำคัญของการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต
- 2) สนับสนุนให้มีการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 3) เร่งรัดให้สถานศึกษาจัดกิจกรรม การศึกษานอกสถานที่ เพื่อการเรียนรู้เรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 4) ส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมทัศนศึกษาแก่เยาวชนนอกระบบโรงเรียน
- 5) ส่งเสริมสนับสนุนให้เด็กและเยาวชนมีส่วนร่วมในกิจกรรม ประเพณีท้องถิ่นเพื่อปลูกฝังการรักถิ่นฐาน
- 6) ส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนมีความสามารถในการพัฒนาสิ่งประดิษฐ์เพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟู และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

7) เร่งรัดให้มีสวนสาธารณะ สนามเด็กเล่นและสนามกีฬาที่มีคุณภาพต่อการพัฒนาการของเด็กและเยาวชนในทุกพื้นที่

8) เร่งรัดให้มีมาตรการจูงใจในด้านภาษีสำหรับองค์กรภาคเอกชนที่มีส่วนร่วมในการสนับสนุนโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

5. แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้

การเรียนรู้มีความสำคัญและความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิต ทำให้มนุษย์สามารถปรับพฤติกรรมทั้งในด้านส่วนตัวและด้านสังคม อีกทั้งก่อให้เกิดวิทยาการที่ก้าวหน้า แต่เนื่องจากแต่ละบุคคลเกิดการเรียนรู้ไม่เท่ากัน ดังนั้น จึงควรมีการพัฒนาและส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งรายละเอียดที่เกี่ยวกับการเรียนรู้มีดังนี้

5.1 ความหมายและลักษณะของการเรียนรู้

การเรียนรู้มีบทบาทสำคัญต่อการเกิดพฤติกรรมต่าง ๆ และเป็นผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากมาย เริ่มจากชีวิตประจำวัน กิจกรรมประจำวัน เทคโนโลยีสมัยใหม่และวิทยาการก้าวหน้า ครอบัวและครอัว (ม.ป.ป. อ้างถึงใน ดวงสมร แกลโกศล, 2539) ให้ความเห็นว่า การเรียนรู้เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงและการได้รับลักษณะนิสัยความรู้ และทัศนคติทั้งหลาย การเรียนรู้จึงทำให้บุคคลมีการปรับพฤติกรรม ทั้งในด้านส่วนตัวและทางด้านสังคม แนวความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงนับได้ว่าเป็นเรื่องของการเรียนรู้โดยตรง ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงใด ๆ จึงนับได้ว่าย่อมจะมีการเรียนรู้เกิดขึ้นเสมอ จึงถือว่าอยู่ในกระบวนการเรียนรู้ (Learning process)

ส่วนเบอร์ตัน (ม.ป.ป. อ้างถึงใน ดวงสมร แกลโกศล, 2539) ให้ความหมายว่า การเรียนรู้ คือ การเปลี่ยนแปลงในตัวบุคคล และเป็นปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะทำให้บุคคลได้สนองความต้องการของเขา และทำให้เขาสามารถต่อสู้กับสภาพแวดล้อมได้อย่างเหมาะสมต่อไป

การเรียนรู้ต่าง ๆ นั้น จะเกิดจากด้านหนึ่งหรือหลายด้านของประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ การได้ยิน การได้เห็น การได้สัมผัส การได้ชิมรส และการได้กลิ่น ประสาทที่ใช้มากคือตาและหู การเรียนรู้นั้นเป็นกระบวนการที่มองไม่เห็น เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในสมองของคน ซึ่งเราไม่สามารถสังเกตกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นได้ นักจิตวิทยาจึงเรียกการเรียนรู้ว่าเป็นคอนสตรัค (Construct) ซึ่งหมายถึง ความคิดรวบยอดที่เกิดขึ้นจากการอนุมานที่ไม่มีหลักฐานโดยตรง อย่างไรก็ตาม เรา

สามารถทราบได้ว่า คนเกิดการเรียนรู้หรือไม่ จากพฤติกรรมหรือการกระทำของเขา จะสามารถทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซ้ำ ๆ กันหลาย ๆ ครั้ง ก็แสดงว่าเกิดการเรียนรู้แล้ว (ดวงสมร แกลโกศล, 2539)

ดวงสมร แกลโกศล (2539) ได้ให้หลักในการเรียนรู้ ไว้ดังนี้

- เข้าใจ เห็นประโยชน์ในสิ่งที่จะเรียน
- สร้างความเข้าใจ จากง่ายไปหายาก เริ่มจากสิ่งที่ผู้เรียนรู้แล้ว ไปยังสิ่งที่ยังไม่รู้
- การมีส่วนร่วมของผู้เรียน แสดงความคิดเห็น ซักถาม และได้ร่วม
- สามารถนำไปปฏิบัติได้

5.2 ประเภทของการเรียนรู้

ศุรศักดิ์ หลาบมาลา (2533) ได้แยกประเภทการเรียนรู้ของมนุษย์ออกเป็นหลักการใหญ่ได้ 4 ประการดังนี้

หลักการที่ 1 ทักษะคิดและการรับรู้มีผลกระทบต่อการเรียนรู้ ทักษะคิดบางอย่างก็มีประโยชน์ต่อการเรียนรู้ บางอย่างก็ไม่มี ถ้าหากผู้เรียนมองดูบทเรียนว่ามีประโยชน์ต่อเป้าหมายของตน เขาก็จะเรียนด้วยความเต็มใจ ถ้าหากเห็นว่าไม่มีประโยชน์ก็จะเรียนแบบขอไปที

หลักการที่ 2 การเรียนรู้ประกอบด้วย การได้มาซึ่งข้อมูล 2 ประเภท คือ ความรู้ที่เป็นข้อความ (Declarative knowledge) จะเกี่ยวกับใคร อะไร ที่ไหน และเมื่อไหร่ และความรู้กระบวนการ (Procedural knowledge) เป็นความรู้เกี่ยวกับวิธีการ (How to) เช่น วิธีวิจัย

หลักการที่ 3 ความรู้เมื่อเรียนรู้แล้วจะมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ การได้มาซึ่งความรู้ นั้นจุดสำคัญอยู่ที่การกระตุ้นความรู้เก่าและใช้ให้เป็นสื่อในการทำความรู้ใหม่ให้มีความสำคัญ อีกวิธีหนึ่งคือ การจัดระบบข้อมูลใหม่เข้าเป็นหมวดหมู่แล้วโยงเข้ากับความรู้เก่าที่มีอยู่แล้ว

แต่ความรู้ต่าง ๆ ที่จำไว้ในสมองไม่คงตัว จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การเปลี่ยนแปลงของความรู้มีอยู่ 3 ลักษณะคือ

- (1) การสะสมความรู้ (Accreation) ซึ่งเกิดขึ้นทุกวันเวลาที่ผ่านไป
- (2) การปรับความคิด (Tuning) เมื่อความรู้เกิดสะสมมากถึงขั้นหนึ่งที่มีความรู้ใหม่เพิ่มมาก อาจจะมีการปรับความคิดเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ ได้ แต่ยังคงรูปเดิมไว้บ้าง
- (3) การปรับโครงสร้างความรู้ (Restructuring) คือการที่เราได้ความรู้ใหม่มามากมายจนต้องปรับโครงสร้างความรู้เรื่องนั้นทั้งหมด หรือแทนของเก่าด้วยความรู้ใหม่อย่างสิ้นเชิง

หลักการที่ 4 ผู้เรียนที่มีประสิทธิภาพมักจะสามารถใช้ความคิดวิเคราะห์ สร้างสรรค์และการควบคุมความคิดของตนเอง

5.3 การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

เนื่องจากการเรียนรู้มีผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ในการดำรงชีวิตในสังคม ดังนั้นจึงควรมีการพัฒนาและส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยการส่งเสริมวิธีคิดและกระบวนการคิดที่เป็นระบบและมีความสร้างสรรค์ โดยมียุทธศาสตร์ในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้คือ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นการช่วยเตรียมบุคคลให้พร้อมที่จะเผชิญกับชีวิตจริง เพราะลักษณะของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเปิดโอกาสให้ผู้เรียนรับผิดชอบต่อการเรียนของตนเอง ได้ลงมือปฏิบัติ ได้ทำกิจกรรมกลุ่ม ได้ฝึกฝนทักษะการเรียนรู้ ทักษะการบริหารจัดการ การเป็นผู้นำ-ผู้ตาม และที่สำคัญเป็นการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับชีวิตจริงมากที่สุด อีกทั้งช่วยเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดี ฝึกฝนความเป็นประชาธิปไตย ฝึกการช่วยเหลือเกื้อกูล นอกจากนี้การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมช่วยลดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทุกคนได้รับการยอมรับ ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เกิดความสุขในการอยู่ร่วมกัน (ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ, 2543 อ้างถึงใน หนึ่งฤทัย ธนาประชุม, 2546)

ลักษณะกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (บัณฑูร อ่อนคำ และคณะ, 2544 อ้างถึงใน หนึ่งฤทัย ธนาประชุม, 2546)

5.3.1 การเรียนรู้ที่จะสร้างจิตสำนึกทางอุดมการณ์ โดยกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมมีเป้าหมายหลักคือ การสร้างสำนึกในคุณค่าของคนและชุมชน รวมทั้งการพัฒนาความรู้ ความสามารถของบุคคล โดยกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะนำไปสู่การเข้ามามีส่วนร่วมในสังคมที่เชื่อมโยง ระดมพลังศักยภาพต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่การเสริมความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนสู่เป้าหมายในการพัฒนาที่ยั่งยืน เสมอภาค และเป็นธรรม

5.3.2 การเรียนรู้แบบองค์รวมเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน คือการมองตามความเป็นจริงที่ทุกสิ่งสัมพันธ์กัน เป็นการเรียนรู้ไม่แยกส่วนระหว่างความเป็นชุมชน กับโครงสร้างอำนาจภายนอกชุมชน โดยการจัดกระบวนการเรียนรู้จำเป็นต้องค้นหาคุณค่าเดิมที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อค้นหาแนวทางหรือกระบวนการปรับตัว การต่อสู้ทางสังคมที่จะสร้างคุณอำนาจให้เกิดความเท่าเทียม

5.3.3 การเรียนรู้ที่ผสมผสานระหว่างการเรียนรู้เชิงประจักษ์ร่วมกับทฤษฎี คือการเรียนรู้ท่ามกลางการปฏิบัติ เป็นการเรียนรู้จากการทำงานจริง โดยผ่านการลงมือทำด้วยตนเอง มีกระบวนการสรุปบทเรียนจากการปฏิบัตินั้น กระบวนการดังกล่าวนี้เอง เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างการเรียนรู้ด้วยตนเอง และเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การวิเคราะห์ร่วมกับผู้อื่น ซึ่งส่งผลต่อการเกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ

5.3.4 การเรียนรู้ตรงจากการเห็นของจริงหรือการเปลี่ยนประสบการณ์ตรง จะทำให้ผู้เรียนได้วิเคราะห์ เลือกลงและตัดสินใจจากการวิเคราะห์สิ่งที่พบเห็น และประสบการณ์ที่ได้รับร่วมกับประสบการณ์ตรงของตนเอง

5.3.5 ให้ผู้เข้าร่วมการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญของการเรียนรู้ เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วม การเรียนรู้เป็นผู้ค้นหาข้อมูล ประเมินปัญหา ความต้องการและความจำเป็นของการจัดกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง ผู้เข้าร่วมควรได้เรียนรู้ด้วยตนเองจากประสบการณ์ของกันและกันเป็นหลัก ผลของการเรียนรู้ที่เกิดจากประสบการณ์และการแสดงออกของตนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดี

5.3.6 ใช้กระบวนการกลุ่มที่เน้นความร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความร่วมมือจะเสริมการเรียนรู้ และสร้างสำนึกของการมีส่วนร่วมแก่ผู้เข้าร่วม เพื่อให้ผู้เข้าร่วมยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง กระตุ้นสำนึกในความมั่นใจในการแสดงความคิดเห็น การเสนอประสบการณ์ และศักยภาพของตน และพร้อมที่จะให้โอกาสซึ่งกันและกัน บรรยากาศของการสร้างความร่วมมือกันในลักษณะการทำงานเป็นทีมเพื่อร่วมกันคิด วิเคราะห์แก้ปัญหา จะช่วยเสริมการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งการเรียนรู้ด้วยกระบวนการกลุ่ม เน้นให้เรียนรู้จากการค้นคว้า ซักถาม อภิปราย ตรวจสอบ ฝึกปฏิบัติ ทดลองลงมือแก้ปัญหาในกลุ่ม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกัน

การเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ จึงเป็นสิ่งสำคัญของการเรียนรู้ที่ประสบผล ในการสร้างความตระหนัก และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง การให้ผู้เข้าร่วมได้ดำเนินการวิเคราะห์ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ทดลองฝึกปฏิบัติด้วยตนเองจะเรียนรู้ได้ดีกว่าการให้การบรรยายโดยทั่วไป

5.3.7 เน้นกระบวนการมากกว่าเนื้อหา โดยจะไม่กำหนดโครงสร้างของการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบตายตัว เปิดโอกาสให้เรียนรู้ตามสถานการณ์ ผู้เข้าร่วมการเรียนรู้ เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง สามารถแสดงออกและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน อย่างเต็มที่ โดยสามารถใช้ประสบการณ์ต่าง ๆ ในการวิเคราะห์เรียนรู้

5.3.8 กระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง โดยมีการวางแผนการจัดการเรียนรู้ที่จะส่งผลในระยะยาว

5.3.9 เน้นการสร้างบรรยากาศเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ โดยผู้จัดกระบวนการเรียนรู้และผู้เข้าร่วมมีความเป็นกันเอง

5.3.10 จัดวางความสัมพันธ์ที่สมภาคเท่าเทียมกัน ต่างเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เกิดการสื่อสารโต้ตอบ ให้ผู้เข้าร่วมการเรียนรู้เสนอความคิดเห็น และสะท้อนกลับ โดยผู้จัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมมีบทบาทเป็นผู้เอื้ออำนวย ส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมเรียนรู้มีการซักถาม มีการใช้วิจารณ์ญาณของตน

ลักษณะกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมดังกล่าวนี้ มีความสอดคล้องกับแนวคิดของบลูม (Bloom, 1976 อ้างถึงใน ปวีณา จารุวัฒนชัย, 2545) ซึ่งได้กล่าวถึงคุณภาพของการสอนที่เป็น

ตัวแปรสำคัญตัวหนึ่งที่จะส่งผลต่อความสำเร็จของผู้เรียนโดยตรง คือ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียน (Participation) หมายถึง การที่นักเรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอน เช่น การโต้ตอบระหว่างครูและนักเรียน การให้นักเรียนได้ฝึกหัดได้ตอบสนองในกิจกรรมการเรียนการสอน

นอกจากนี้ ลักษณะกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของ บัณฑิต อ่อนคำ และคณะ ยังมีบางส่วนสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การจัดการเรียนรู้โดยใช้แหล่งเรียนรู้ในชุมชนและธรรมชาติของ สุวิทย์ มูลคำ และอรทัย มูลคำ (2545) ซึ่งกล่าวไว้ดังนี้

1. เพื่อฝึกทักษะกระบวนการต่าง ๆ ใให้กับผู้เรียน
2. เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้สภาพความเป็นจริงจากแหล่งเรียนรู้ในชุมชนและธรรมชาติ ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ เจตคติที่ดีต่อแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ
3. เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนเชื่อมโยงสิ่งที่ได้เรียนรู้กับวิถีชีวิตจริง
4. เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างโรงเรียนกับชุมชน
5. เพื่อปลูกฝังให้ผู้เรียนรู้จักและรักท้องถิ่น มองเห็นคุณค่าและปัญหาของชุมชนของตนเองและพร้อมที่จะเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชน ตลอดจนการมองเห็นคุณค่าและอนุรักษ์ธรรมชาติ
6. เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น

5.4 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้

เนื่องจากแต่ละบุคคล มีประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัวต่างกัน ส่งผลให้แต่ละบุคคลมีการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน วรณิ ลิมอักษร (2543) ได้อธิบายถึงปัจจัยที่ส่งผลให้บุคคลมีการเรียนรู้ที่แตกต่างกันคือ ปัจจัยที่เกี่ยวกับตัวผู้เรียน เช่น เพศ อายุ ความสนใจและความตั้งใจ ระดับสติปัญญา ทักษะคิด รวมทั้งความรู้หรือประสบการณ์เดิมที่ผู้เรียนมีอยู่ และปัจจัยที่เกี่ยวกับบทเรียนและวิธีเรียน เช่น ความสั้น-ยาวของบทเรียน ความยากง่าย ทั้งนี้ถ้าผู้เรียนได้มีประสบการณ์โดยตรงในการเรียนรู้ ก็สามารถที่จะเรียนรู้ได้ดีกว่าการอธิบายหรือการบอก รวมทั้งคุณสมบัติของตัวผู้สอน ต้องมีความรู้ในเรื่องดังกล่าว อีกทั้งมีบุคลิกภาพที่เหมาะสม นอกจากนี้ก็ยังมีอุปสรรคอื่น ๆ เช่น มีสภาพร่างกายที่ไม่เหมาะสม การมีอารมณ์ที่ไม่เหมาะสม เกิดความวิตกกังวล ตื่นเต้น ไม่มีสมาธิ มีความบกพร่องทางสมองและสติปัญญา หรือแม้กระทั่งสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ เช่น ยากจน ต้องช่วยเหลือบิดามารดาทำงาน บ้านเรือนตั้งอยู่ในแหล่งมั่วสุ่ม

6. เจตคติ

เจตคติเป็นความคิด ความเข้าใจ และความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ รอบตัว ซึ่งมีแนวโน้มให้เกิดการกระทำหรือหลีกเลี่ยงต่อสิ่งเหล่านั้น ขึ้นอยู่กับว่ามีเจตคติต่อสิ่งเหล่านั้นในด้านบวกหรือลบ ซึ่งผู้วิจัยได้เสนอรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องเจตคติไว้ 4 ส่วนด้วยกัน คือ ความหมาย องค์ประกอบ คุณลักษณะ และการเปลี่ยนแปลงเจตคติ

6.1 ความหมายของเจตคติ

หนึ่งฤทัย ธนาประชุม (2546) ได้สรุปความหมายของ “เจตคติ หรือ ทัศนคติ” จากแนวคิดของนักวิชาการหลายท่านไว้ว่า หมายถึง ความคิด ความเข้าใจ ความเห็น ความรู้สึก และความเชื่อของบุคคลที่มีต่อสิ่งของ บุคคล หรือเหตุการณ์สถานการณ์ต่าง ๆ อันเกิดจากการที่บุคคลมีโอกาสเรียนรู้จากสังคม สภาพแวดล้อม และประสบการณ์ ซึ่งจะมีความสัมพันธ์และมีอิทธิพลต่อการกำหนดพฤติกรรมของบุคคลไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง

ส่วนสุรางค์ โคว์ตระกูล (2541) ได้ให้ความหมายที่สามารถเพิ่มพูนความเข้าใจไว้ว่า เจตคติ เป็นอักษมาสัย (Disposition) หรือแนวโน้มที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมสนองต่อสิ่งแวดล้อมหรือสิ่งเร้า ซึ่งอาจจะเป็นได้ทั้งคน วัตถุสิ่งของ หรือความคิด (Ideas) เจตคติอาจจะเป็นบวก หรือลบ ถ้าบุคคลมีเจตคติบวกต่อสิ่งใด ก็จะมีพฤติกรรมที่จะเผชิญกับสิ่งนั้น ถ้ามีเจตคติลบ ก็จะหลีกเลี่ยงเจตคติเป็นสิ่งที่เรียนรู้และเป็นการแสดงออกของค่านิยมและความเชื่อของบุคคล

6.2 องค์ประกอบสำคัญของเจตคติ

เจตคติเป็นปฏิกิริยาโต้ตอบที่คนเรามีต่อสิ่งเร้าทางสังคม (ปฏิกิริยาโต้ตอบนี้เราได้เรียนรู้มา) จะมีลักษณะดีค่า หรือประเมินผลสิ่งนั้น ๆ ออกมาในรูปดี-เลว ชอบ-ไม่ชอบ Secord and Backman (ม.ป.ป. อ้างถึงใน กฤษณา ศักดิ์ศรี, 2530) กล่าวว่าเจตคติมีส่วนประกอบ 3 ประการ

6.2.1 ด้านความคิด ความเข้าใจ (Cognitive domain) หมายถึงความรู้ หรือความเชื่อ (Belief) เกี่ยวกับคุณลักษณะของสิ่งที่เรามีเจตคติ เช่น น้ำผึ้งมีประโยชน์กว่าน้ำตาล

6.2.2 ด้านความรู้สึก (Affective domain) เป็นสภาพทางอารมณ์ เป็นความรู้สึกทางอารมณ์ เช่น รัก สบายใจ สนุก หรือในทางไม่ยอมรับ เช่น โกรธ เกลียด ฯลฯ

6.2.3 ด้านการกระทำ (Conative domain) หมายถึงแนวโน้มที่คนจะปฏิบัติต่อสิ่งที่ชอบหรือไม่ชอบ เป็นทิศทางของการตอบสนอง หรือการกระทำในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งเป็นผลมาจาก

ความคิด ความรู้สึกของบุคคลต่อสิ่งเร้าซึ่งอาจจะรู้สึกว่าเป็นดี หรือไม่ดี พฤติกรรมของคนที่ 2 ทิศทางคือ ถอยหนี หลีกเลียข (Avoiding contact) หรือเข้าหา แสวงหา (Seek contact)

ในบางกรณีทั้ง 3 ด้านนี้ไม่สอดคล้องสัมพันธ์กัน เช่น เราอาจจะมีความรู้ร้น้อยมากเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่กลับมีความรู้สึกรุนแรงมากเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ จนถึงจุดพยายามที่จะปกป้องหรือต่อต้านมันก็ได้ หรือเช่นเราเชื่อว่าสุราเป็นของไม่ดีแต่เรายังดื่มอยู่ แสดงว่าความเข้าใจกับการกระทำของเราไม่ไปด้วยกัน

6.3 คุณลักษณะของเจตคติ

กฤษณา สักดิ์ศรี (2530) กล่าวว่าไว้ว่าเจตคติมีลักษณะสำคัญ ๆ ดังนี้

6.3.1 เจตคติเกิดจากการเรียนรู้ (Learning) หรือประสบการณ์ (Experience) ไม่ได้เป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด เมื่อคนเราเกิดการเรียนรู้ ย่อมจะมีความรู้สึก และความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งที่ได้เรียนรู้ นั่นคือเกิดเจตคติขึ้นนั่นเอง

6.3.2 เจตคติเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ (Changeable) ถ้าสภาพแวดล้อม สถานการณ์ เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไป เจตคติของบุคคลจะเปลี่ยนแปลงจากเจตคติที่ยอมรับเป็นเจตคติไม่ยอมรับ หรือจากไม่ยอมรับไปสู่ยอมรับก็ได้

6.3.3 เจตคติเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม ทั้งพฤติกรรมภายในและภายนอก

6.3.4 เจตคติ เป็นสิ่งที่ซับซ้อน (Complex) มีที่มาสลับซับซ้อน เพราะเจตคติขึ้นอยู่กับหลายประการเช่น ประสบการณ์การรับรู้ ความรู้สึก ความคิดเห็น อารมณ์ สิ่งแวดล้อม ฯลฯ

6.3.5 เจตคติเกิดจากการเลียนแบบ (Imitation) เจตคติสามารถถ่ายทอดออกไปสู่บุคคลอื่น ๆ ได้ การคล้อยตามเป็นของธรรมดาที่จะเกิดขึ้นได้ ถ้าเราเคารพ รัก นับถือ พอใจศรัทธาใคร เห็นว่าพฤติกรรมของบุคคลที่เรายอมรับนั้นดีงาม

6.3.6 ทิศทางและปริมาณของเจตคติ ทิศทางมี 2 ทางคือ สนับสนุนหรือต่อต้าน ส่วนปริมาณความเข้มข้นของเจตคติมีระดับความรุนแรง (Valence) ต่างกัน

6.3.7 เจตคติอาจเกิดขึ้นจากความมีจิตสำนึก (Consciousness) หรือจากจิตไร้สำนึก (Unconsciousness) ก็ได้

6.3.8 เจตคติ มีลักษณะคงทนถาวรพอสมควร

6.4 การเปลี่ยนแปลงเจตคติ

เจตคติเป็นสิ่งที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ โดยเปลี่ยนแปลงเพราะตัวบุคคล สถานการณ์ ข่าวสาร การชวนเชื่อและสิ่งต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดการยอมรับในสิ่งใหม่ ๆ ซึ่งเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงแบบใดแบบหนึ่งแล้ว ก็ยังสามารถเชื่อมโยงและส่งผลไปยังพฤติกรรม เกิดการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งออกมา นอกจากนี้ยังสามารถใช้วิธีการจัดสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเจตคติไปในทางที่ต้องการ เช่น การให้เข้าไปมีส่วนร่วม การจัดกิจกรรม การเล่นบทบาทสมมติ (Role playing) เป็นต้น (ชาติชาย พิทักษ์ธนาคม, 2544 อ้างถึงใน หนึ่งฤทัย ธนาประชุม, 2546)

การเปลี่ยนแปลงเจตคติ ยังขึ้นอยู่กับการเรียนรู้ต่าง ๆ จากสังคมและสภาพแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงที่สืบเนื่องมาจากการปฏิบัติของตนเอง การเรียนรู้จากการสังเกต การเรียนรู้จากการฟังหรือการอ่านซึ่งไม่จำเป็นต้องมีประสบการณ์ตรงก็ได้ (หนึ่งฤทัย ธนาประชุม, 2546)

7. การมีส่วนร่วม

จากการประชุมเรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชน : นโยบายและกลวิธี ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วม คือ การที่ประชาชน หรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม ในการมีส่วนร่วมประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนเองอย่างเป็นตัวของตัวเอง (ทวิทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527 อ้างถึงใน บัวพันธ์ พรหมพักพิง, สุรัสวดี หุ่นพยนต์, และสุชีลา ดันชัยนันท์, 2532)

ส่วนปฤษฎา บุญเจือ (2536 อ้างถึงใน หนึ่งฤทัย ธนาประชุม, 2546) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในการกำหนดกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะให้ผลประโยชน์แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งส่วนตัวและส่วนรวม กิจกรรมเหล่านั้นสัมพันธ์กับปัญหา และความต้องการของประชาชนในการเข้าร่วมกิจกรรมของประชาชน ประชาชนจะเป็นผู้คิดค้น กำหนดแผนและวิธีการทุกอย่าง ผลจากการร่วมกิจกรรมนั้น ประชาชนจะเกิดการเรียนรู้และพัฒนาตนเองในด้านต่าง ๆ จนสามารถสรุปเป็นหลักปฏิบัติและถ่ายทอดให้แก่ผู้อื่น เพื่อผลักดันให้เกิดการพัฒนาในชุมชนของตนเอง และยังแพร่กระจายแนวคิดไปยังชุมชนอื่น

อนึ่ง ได้มีกลุ่มผู้เชี่ยวชาญได้ขยายความการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าครอบคลุมประเด็นดังนี้ (ปรัชญา เวสารัชช์, 2528 อ้างถึงใน บัวพันธ์ พรหมพิง, สุรัสวดี หุ่นพยนต์, และ สุชีลา ตันชัยนันท์, 2532)

1) การมีส่วนร่วมสะท้อนการเข้าเกี่ยวข้องโดยสมัครใจและเป็นประชาธิปไตยในกรณีต่อไปนี้

1.1) การมีส่วนร่วมของประชาชนครอบคลุมการสร้างโอกาส ที่เอื้อให้สมาชิกทุกคนของชุมชนและของสังคมได้ร่วมกิจกรรมซึ่งนำไปสู่และมีอิทธิพลต่อกระบวนการพัฒนาและเอื้อให้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน

1.2) การแบ่งสรรผลประโยชน์จากการพัฒนาโดยเท่าเทียมกัน

1.3) การตัดสินใจเพื่อกำหนดเป้าหมาย นโยบาย การวางแผน และดำเนินการโครงการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม

2) เพื่อพิจารณาในแง่นี้ การมีส่วนร่วมเป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างส่วนที่ประชาชนลงแรงและทรัพยากรเพื่อพัฒนากับประโยชน์ที่ได้รับจากการลงทุนลงแรงดังกล่าว กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจไม่ว่าระดับท้องถิ่น ภูมิภาคและระดับชาติ จะช่วยก่อให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งที่ประชาชนลงทุนลงแรงกับประโยชน์ที่ได้

3) ลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจคิดแยกแตกต่างกันไปตามสภาพเศรษฐกิจของประเทศ นโยบายและโครงสร้างการบริหาร รวมทั้งลักษณะเศรษฐกิจสังคมของประชากร การมีส่วนร่วมของประชาชนมิได้เป็นเพียงเทคนิควิธีการ แต่เป็นปัจจัยสำคัญในการประกันให้เกิดกระบวนการพัฒนาที่มุ่งเอื้อประโยชน์ต่อประชาชน

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนานั้น ประชาชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติงาน โดยมีนักพัฒนา หรือนักวิชาการจากภายนอกเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนในด้านต่าง ๆ เช่น ข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยี เป็นต้น โดยส่วนใหญ่กระบวนการมีส่วนร่วมจะเริ่มจากการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวางแผน การดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหา การปฏิบัติงาน การร่วมรับผลประโยชน์และการติดตามประเมินผล (เจมส์ คีดี ปิ่นทอง, 2526 อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543) ซึ่งสอดคล้องกับ Cohen and Uphoff (ม.ป.ป. อ้างถึงใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543) ซึ่งแบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 แบบ คือ

1) การมีส่วนร่วมตัดสินใจ (Decision making) ประกอบด้วยการริเริ่ม การตัดสินใจ ดำเนินการและตัดสินใจปฏิบัติการ

2) การมีส่วนร่วมปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วยการสนับสนุนทรัพยากรการบริหาร และการประสานความร่วมมือ

3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ประกอบด้วยผลประโยชน์ด้านวัสดุ ด้านสังคม และส่วนบุคคล

4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเกี่ยวกับเยาวชนและการเรียนรู้ทางด้านสิ่งแวดล้อมมีดังต่อไปนี้

มหาวิทยาลัยมหิดล คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ (2533 อ้างถึงใน วิชาญ พันธุ์เศรษฐ์, 2542) ได้จัดโครงการสิ่งแวดล้อมสำหรับเยาวชน จำนวน 4 รุ่น เรื่องเยาวชนกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และทรัพยากร เพื่อปลูกฝังให้เยาวชนมีความสนใจต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการเพิ่มทักษะให้เยาวชนได้รับรู้ถึงสภาพแวดล้อม และมองปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบ มีทักษะในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กลุ่มเป้าหมายได้แก่ กลุ่มเยาวชนที่เป็นนักเรียนในระดับชั้น ม.5 อายุประมาณ 15 – 19 ปี จำนวนผู้เข้าร่วมโครงการฝึกอบรมประมาณ 40 คนต่อรุ่น ระยะเวลาฝึกอบรม 5 วัน โดยมีองค์ประกอบของหลักสูตร 4 ส่วน คือ วัตถุประสงค์และเป้าหมาย เนื้อหาวิชา กิจกรรมการอบรม และกิจกรรมเสริม และสื่อการฝึกอบรม ในการประเมินผลการฝึกอบรม ปรากฏว่า เยาวชนที่เข้ารับการฝึกอบรมมีความรู้เพิ่มขึ้นกว่าก่อนการฝึกอบรม

ในงานวิจัยของ สุวิทย์ เป็ยผ่อง (2540) ซึ่งศึกษาบทบาทของประชาชนในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการสัมภาษณ์ประชาชนทั่วไปในจังหวัดเพชรบุรี จำนวน 400 คน และผู้ดำรงตำแหน่งประธานกลุ่มหรือองค์กรที่มีบทบาทและมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพบว่า ประชาชนที่จะมีส่วนร่วมอนุรักษ์ธรรมชาติได้มากน่าจะเป็นกลุ่มเยาวชนในระดับมัธยมศึกษา

ปาริชาติ ศิวีโล (2543) ทำวิจัยเรื่อง การสร้างและทดลองใช้หลักสูตรฝึกอบรมสิ่งแวดล้อมศึกษา เรื่องการอนุรักษ์ป่าชุมชน สำหรับนักเรียนทุ่งฝางวิทยา ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น โดยมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ขั้นเตรียมการสร้างหลักสูตรฝึกอบรม

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นสร้างหลักสูตรฝึกอบรมโดยพัฒนาโครงสร้าง และองค์ประกอบหลักสูตรฝึกอบรม

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นตอนฝึกอบรม และประเมินผลหลักสูตรฝึกอบรม โดยใช้กระบวนการเผยแพร่ความรู้ทางสิ่งแวดล้อมศึกษากับกลุ่มตัวอย่าง 30 คน ได้รับการฝึกอบรม 2 วัน

ผลการวิจัยพบว่า ผู้เข้ารับการศึกษาฝึกรบมมีความรู้ และเจตคติต่อเรื่องการอนุรักษ์ป่าชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

สมนึก ชันประสิทธิ์ (2545) ศึกษาปัจจัยที่กำหนดความสำเร็จของโครงการฝึกรบมเยาวชนกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากร ผลการวัดความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของกลุ่มเยาวชนก่อนและหลังการอบรมพบว่า เยาวชนผู้เข้าร่วมโครงการมีความรู้สูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ 0.05 ผลการศึกษาระดับความคิดเห็นในกลุ่มเยาวชน ก่อนและหลังการอบรม พบว่า เยาวชนผู้เข้าร่วมโครงการมีความคิดเห็นต่อสิ่งแวดล้อมในเชิงบวกเพิ่มมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ 0.05

เห็นได้ว่าเยาวชนที่ผ่านการเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติหรือการอนุรักษ์จะมีความรู้และมีความคิดเห็นหรือเจตคติสูงขึ้นกว่าก่อนผ่านการเรียนรู้ในเรื่องดังกล่าว

ส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนหรือการศึกษา มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

Peck (1976 อ้างถึงใน นवलศรี ธีราช, 2545) ได้ศึกษาและทำการเปรียบเทียบการสอนวิชาสิ่งแวดล้อม 3 ลักษณะ คือ สอนในห้องเรียน นอกห้องเรียน และสอนทั้งในและนอกห้องเรียนว่ามีความแตกต่างกันในเรื่องของความรู้ เจตคติอย่างไร โดยทำการทดสอบก่อนและหลังเรียนพบว่า กลุ่มที่เรียนนอกห้องเรียนได้คะแนนการสอบครั้งหลังมากกว่ากลุ่มอื่น กลุ่มที่เรียนทั้งในและนอกห้องเรียนได้คะแนนเพิ่มขึ้น แต่ไม่มากเท่ากับกลุ่มที่เรียนนอกห้องเรียน สำหรับคะแนนทางเจตคติเพิ่มขึ้น ทั้งกลุ่มที่เรียนในห้องเรียนและนอกห้องเรียน แต่กลุ่มที่เรียนทั้งในและนอกห้องเรียนมีเจตคติที่เพิ่มขึ้นเล็กน้อย ซึ่งผลการวิจัยสรุปว่าการสอนนอกห้องเรียนใช้เป็นเครื่องมือในการสอนสิ่งแวดล้อมได้ดี

ยุพา ทรัพย์ไรรัตน์ (2536 อ้างถึงใน ทรงศิริ สาประเสริฐ, 2542) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาและรวบรวมรายชื่อลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน และการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในงานการศึกษานอกระบบโรงเรียนภาคตะวันออก ผลการวิจัยส่วนหนึ่งพบว่า มีการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการเป็นวิทยากรในกิจกรรมการศึกษาด้านทักษะอาชีพมากที่สุด คือ ด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน และปัญหาที่พบในการปฏิบัติงานคือ ภูมิปัญญาชาวบ้านไม่มีทักษะการถ่ายทอดความรู้ ทำให้การเรียนการถ่ายทอดความรู้ไม่บรรลุตามวัตถุประสงค์

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะเห็นได้ว่า การพัฒนาป่าชุมชนซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติที่สำคัญของชุมชนให้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ นั้น นอกจากแหล่งเรียนรู้

จะเป็นแหล่งในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ดีให้กับผู้ใช้แล้ว ยังช่วยให้ผู้ใช้แหล่งเรียนรู้ได้เห็นคุณค่า เกิดความตระหนัก และเข้าใจถึงการพึ่งพากันระหว่างมนุษย์กับทรัพยากรป่าไม้ อีกทั้งผู้ร่วมพัฒนาฯ แหล่งเรียนรู้เองก็สามารถเกิดการเรียนรู้และพัฒนาตนเองในด้านต่าง ๆ ได้จากกระบวนการในการพัฒนาดังกล่าว